İPƏK YOLU, No.1, 2023, səh.108-114

MALİYYƏ MEXANİZMİ VƏ ONUN DAYANIQLI İQTİSADİ İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏKİ ROLU

Tural Məmmədzadə

"Naxçıvan" Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
e-mail: turalmemmedov521@gmail.com

Xülasə. Məqalədə maliyyə sektorunun iqtisadiyyatdakı rolu, maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə mexanizmi araşdırılmışdır. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin icrası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən maliyyələşdirmə və onun beynəlxalq prinsipləri tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, iqtisadiyyat, iqtisadi inkişaf, dövlət proqramı.

THE FINANCIAL MECHANISM AND ITS ROLE IN ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Tural Mammadzada
Nakhchivan University, Nakhchivan, Azerbaijan

Abstract. The article examines the role of the financial sector in the economy and the financial mechanism for the implementation of financial policy. Funding and its international principles, which are of particular importance for the implementation of the Sustainable Development Goals, have been studied.
Keywords: Financial mechanism, sustainable development goals, investment, budget, off-budget fund tax, insurance.

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Турал Мамедзаде
Университет Нахичевань, Нахичевань, Азербайджан

Резюме. В статье рассматривается роль финансового сектора в экономике и финансовый механизм реализации финансовой политики. Изучено финансирование и его международные принципы, имеющие особое значение для реализации Целей устойчивого развития.
Ключевые слова: Финансовый механизм, цели устойчивого развития, инвестиции, бюджет, внебюджетный фонд, налог, страхование.

1. Giriş

Maliyyə sektoru iqtisadiyyatda istehlakçılara, müəssisələrə və digər maliyyə institutlarına maliyyə xidmətləri təklif edən bütün topdan, pərakəndə, rəsmi və qeyri-rəsmi qurumlardır. Ən geniş tərifində o, banklardan, birjalardan və sığortaçılardan tutmuş kredit ittifaqları, mikromaliyyə təşkilatları və pul kreditorlarına qədər hər şeyi əhatə edir.

Bazar iqtisadi sistemi maliyyə və kredit münasibətləri əsasında formalaşaraq maliyyə mexanizmləri əsasında iqtisadiyyatın idarəedilməsidir. Dünya ölkələrinə nəzər salsaq görərik ki, bütün dövlətlər özünün sosial-iqtisadi yüksəlişinə nail olmaq, dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün ilkin olaraq maliyyə mexanizmindən səmərəli şəkildə istifadə edir.

İstənilən dövlətdə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə mexanizmindən iqtisadi münasibətlərin nəzarət elementi və tənzimləyicisi kimi istifadə olunur.

Maliyyə mexanizmi bazar iqtisadi sisteminin bütün sahələrində tətbiq edilən maliyyə əlaqələrinin növü, metodu, forma və üsullarını müəyyən edir [1, s.6].

Maliyyə mexanizmi - maliyyə münasibətlərinin növlərinin, təşkili formalarının, maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsinin xüsusi üsullarının və onların kəmiyyətcə müəyyənləşdirilməsi üsullarının məcmusudur [4, s.57].

Maliyyə mexanizmi - İqtisadi və sosial inkişaf üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi məqsədilə cəmiyyətin istifadə etdiyi maliyyə münasibətlərinin təşkili yollarının məcmusudur.

Hazırda elmi ədəbiyyatda maliyyə mexanizminin tərifinə vahid yanaşma mövcud deyil. Maliyyə mexanizmi müasir iqtisadiyyatda istənilən sahibkarlıq subyektinin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi vasitəsidir.

Maliyyə mexanizmi nəzəriyyəsinin inkişafı keçmiş və indiki xarici və rus iqtisadçıları A. Piqu, A. Marşal, F. Nayt, P. Samuelson, J. Şumpeter, A. Babo, V.G. Bazarova, L.A. Drobozina, V.P. İvanitski, A.Yu. Kazak, V.I. Kolesnikov, D.S. Molyakov, S.A. Muxin, V.M. Rodionova, M.V. Romanovski, V.K. Sençaqov, V.V. Sitnin, N.G. Sychev, V.P. Samoruxa, M.A. Fedotova, V.A. Slepov, S.I. Luşin, M.G. Lapusta, V.K. Sençaqov və başqaları tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Azərbaycan Respbulikasının bazar iqtisadi sisteminə keçməsi və yeni bazar idarəetmə formasının yaranması müəssisə mənfəətinin dövlət, müəssisə sahibləri və işçilər arasında bölüşdürülməsi üçün maliyyə mexanizminin işləməsinin optimal nisbətlərinin müəyyən edilməsi sahəsində tədqiqatların davam etdirilməsini zəruri edir.

Mahiyyət etibarilə bu, məhdud təbii xammaldan, əmək və maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini nəzərə almaqla müəssisələrin mənfəətinin formalaşması və bölüşdürülməsi üçün məhdudlaşdırıcı və optimal sərhədlərin müəyyən edilməsi problemidir.

L.A. Drobozinanın əsərlərində göstərildiyi kimi maliyyənin əsas funksiyası milli iqtisadiyyatda maliyyə münasibətlərinin təşkilati formalarının məcmusunu, mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş fondların formalaşdırılması qaydasını, maliyyə planlaşdırma üsullarını, maliyyə və maliyyə sisteminin idarə edilməsi formalarını, maliyyə qanunvericiliyini əhatə edən maliyyə mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir [3, s.17]. Bazar islahatlarının dərinləşdirilməsi şəraitində keyfiyyətcə yeni maliyyə mexanizmindən istifadə edilir.

Maliyyə mexanizmi quruluşca mürəkkəb struktura malik olub, bir neçə maliyyə vasitələrini özündə ehtiva edir. Məhz maliyyə münasibətlərinin kəmiyyətnin kfiayətt qədər çox olması maliyyə mexanizminin çoxlu sayda elementlərindən istifadəni zəruri edir.

Dövlət özünün maliyə ehtiyatlarını yaratmaq üçün iqtisadi qanunların tələblərindən irəli gələn öhdəlikləri nəzərə almaqla milli gəliri, əmtəə və xidmətləri, pul gəlirlərini və fondları bölüşdürmək, dövlət maliyyə resurslarından istifadə prinsiplərini və istiqamətlərini müəyyən etmək üçün maliyyə mexanizmlərindən istifadə edir.

Maliyyədən səmərəli istifadə etmək üçün planlaşdırma və proqnozlaşdırmanın aparılması, maliyyə münasibətlərinin təşkili üçün istifadə olunan metodların (vergilər, xərclər və s.) normativ qeydiyyatının aparılması, müxtəlif növ, forma və maliyyə münasibətlərinin üsullarının düzgün tətbiqinə nəzarətin aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İctimai təsərrüfatın ayrı-ayrı bölmələrinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq maliyyə mexanizminin strukturu müəssisə və təsərrüfat təşkilatlarının, sığortanın, dövlət maliyyəsinin maliyyə mexanizminə və s. bölünür. Öz növbəsində bu sferaların hər biri ayrı-ayrı struktur həlqələri özündə cəmləşdirir.

Dövlət maliyyəsi mexanizmi iki yerə ayrılır:

- Büdcə;
- büdcədənkənar fondlar.

Ərazi bölgüsünə uyğun olaraq isə dövlətin və yerli hakimiyyət orqanlarının maliyyə mexanizmini fərqləndirmək olar.

Maliyyə mexanizminin hər bir sahəsi və ayrıca həlqəsi vahid bir bütövün tərkib hissəsidir. Onlar bir-birinə bağlı və bir-birindən asılı vəziyyətdə fəaliyyət göstərir.

Maliyyə mexanizmləri bir-birindən həm oxşar həm də fərqləndirici cəhətləri ilə ayrılırlar. Maliyyə mexanizmlərinin əsas oxşarlığı maliyyə ehtiyatlarının dövlətin və ayr-ayrı müəssisə və təşkilatların sərəncamına toplamaqdan və s. ibarətdir.

Maliyyə mexanizminin sferaları və həlqələri mürəkkəblik dərəcəsinə və ayrı-ayrı elementlərin şaxələnməsinə görə fərqlənir. Məsələn, büdcə mexanizmi bir çox vergi növlərinin sistemi, vəsaitlərdən istifadənin müxtəlif istiqamətlərinin və maliyyələşdirmə üsullarının olması ilə xarakterizə olunur. Həmçinin, müəssisə və təşkilatlarda pul yığımının ayrı-ayrı formaları arasında əlaqə müəyyən edilir, mənfəət bölüşdürülür, fondlar formalaşır və bunların düzgün istifadəsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

2. Dayanıqlı inkişafda maliyyə

Hazırda qloblal səviyyədə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün maliyyə mexanizminin öyrənilməsi və onun həlli məsələsi qarşıda duran əsas problemlərdəndir. Dövlətin maliyyə sahəsində fəaliyyəti müəyyən qaydalar əsasında, müəyyən edilmiş normalara riayət olunmaqla həyata keçirilir. Maliyyə sahəsində qəbul edilmiş hüquq normalarının tətbiqi maliyyə münasibətlərinin təşkili üçün vahid qaydalar müəyyən etməyə, cəmiyyətin, müəssisə və təşkilatların və ayrı-ayrı vətəndaşların iqtisadi maraqlarını müdafiə etməyə imkan verir. Hüquq normalarına əməl olunması ciddi maliyyə intizamı yaratmaqla və maliyyə sahəsində vahid siyasət aparmağa imkan verir.

Beləliklə, hüquq normaları maliyyə siyasətinin tərtibi və həyata keçirilməsi vasitəsi olmaqla iqtisadi inkişafa aktiv, lakin dolayı yolla (maliyyə siyasəti və maliyyə mexanizmi vasitəsilə) təsir göstərir. Cəmiyyətin bütün sahələrində köklü dəyişikliklərin aparıldığı müasir şəraitdə qanunvericilik problemlərinin vaxtında həllini təmin etmək vacibdir. Qanunvericiliyin qeyri-qənaətbəxş vəziyyəti iqtisadi təşəbbüskarlığa və sosial inkişafa maneə olur.

Dövlət maliyyə mexanizmini formalaşdıraraq, onun həmin digər dövrün maliyyə siyasətinin tələblərinə tam uyğunluğunu təmin etməyə çalışır ki, bu da qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsinin açarıdır.

Eyni zamanda, maliyyə mexanizminin və onun ayrı-ayrı elementlərinin şəxsi və kollektiv maraqlarla ən tam şəkildə əlaqələndirilməsinə daimi istək var ki, bu da maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin açarıdır.

Maliyyə resurslarının bölüşdürülməsində maliyyə mexanizmi böyük rol oynayır. Maliyyə resurslarının rasional bölüşdürülməsi iqtisadiyyatda əsas vəzifələrdən biridir.

Təsərrüfat subyektlərinin idarəetmə orqanları maliyyə mexanizminin müxtəlif elementlərindən istifadə edərək maliyyə siyasətinin məqsədlərinin həyata keçirilməsini, onun strateji və taktiki vəzifələrinin həllini maliyyə idarəetmə mexanizmi vasitəsilə təmin etməyə çalışırlar.

Son illərdə dayanıqlı inkişafın maliyyələşdirilməsi ilə bağlı elmi tədqiqatların intensivləşməsi, onun daha ətraflı öyrənilməsi və sistemləşdirilməsini tələb edən çoxlu sayda problem sahələrini və mübahisəli məsələləri müəyyən etməyə imkan verib.

Dayanıqlı İnkişaf üçün Maliyyələşdirmə üzrə Qlobal Baxış dayanıqlı inkişafın maliyyəsi və siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqələrə yeni nəzər salaraq bir çox paradoksların və uyğunsuzluqların mövcud olduğunu ortaya qoyur. Davamlı inkişafın maliyyə bazarı hələ də inkişafın başlanğıc mərhələsindədir.

Qlobal olaraq İnkişafın Maliyyələşdirilmə prosesi üç əsas beynəlxalq konfrans zamanı əldə edilmiş razılaşmaların və öhdəliklərin dəstəklənməsi ətrafında cəmlənmişdir:

- ✓ 2002-ci ildə Monterrey, Meksika;
- ✓ 2008-ci ildə Doha, Qətər;
- ✓ və 2015-ci ildə Əddis-Əbəbə, Efiopiya. [2, s.67]

Monterrey Konsensusu qəbul edildiyi gündən beynəlxalq inkişaf əməkdaşlığının əsas istinad nöqtəsinə çevrilmişdir. Sənəd İnkişaf üçün Maliyyənin altı sahəsini əhatə edir:

1. İnkişaf üçün daxili maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi;
2. İnkişaf üçün beynəlxalq resursların səfərbər edilməsi: birbaşa xarici investisiyalar və digər özəl axınlar;
3. Beynəlxalq ticarət inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi;
4. İnkişaf üçün beynəlxalq maliyyə və texniki əməkdaşlığın artırılması;
5. Xarici borc;
6. Sistemli məsələlərin həlli: inkişafı dəstəkləmək üçün beynəlxalq valyuta, maliyyə və ticarət sistemlərinin uyğunluğunun və uyğunluğunun artırılması.

Monterrey Konsensusu 2008-ci ildə Qətərin Doha şəhərində və 2015-ci ildə Əddis-Əbəbədə yenilənib.

Gərgin hökumətlərarası danışıqlardan sonra Konfrans İnkişaf üçün Maliyyələşdirmə üzrə Doha Bəyannaməsinin qəbulu ilə yekunlaşıb. Sənəddə yer alan iki əsas mesaj hazırkı maliyyə böhranından asılı olmayaraq inkişaf etmiş ölkələrin öz Rəsmi İnkişaf Yardımı (ODA) məqsədlərinə nail olmaq üçün güclü öhdəliyi və cari böhranın təsiri ilə bağlı yüksək səviyyəli BMT Konfransının keçirilməsi qərarı idi. Konfransda əsasən aşağıdakı fəaliyyət sahələrinə diqqət yetirilib:

Daxili resursların səfərbər edilməsi: inkişaf strategiyalarına milli mülkiyyətin və inklüziv maliyyə sektorunun əhəmiyyəti, eləcə də yaxşı idarəetmə, hesabatlılıq, gender bərabərliyi və insan inkişafı üzrə güclü siyasətlərə ehtiyac.

İnkişaf üçün beynəlxalq resursların səfərbər edilməsi: əlverişli mühitin yaxşılaşdırılması və daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə özəl axınların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ehtiyacı.

Beynəlxalq ticarət - inkişaf üçün mühərrik kimi: Çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Doha raundunun mümkün qədər tez başa çatdırılmasının vacibliyi.

Xarici borc: Böhranların qarşısının alınması mexanizmlərinin gücləndirilməsi və borcun restrukturizasiya mexanizmlərinə təkmilləşdirilmiş yanaşmaların nəzərdən keçirilməsi zərurəti.

Sistemli məsələlərin həlli: beynəlxalq maliyyə sistemi və institutlarının hərtərəfli islahatları üçün mövcud qlobal iqtisadi idarəetmə mexanizmlərinin nəzərdən keçirilməsi zərurəti.

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri və 2030 Gündəliyi qlobal ambisiyaları yenidən müəyyənləşdirdi: “Hamı üçün daha yaxşı dünya yaratmaq kollektiv məsuliyyətdir”. Zaman keçdikcə bu gündəm getdikcə aktuallaşır – ifrat yoxsulluq və iqlim dəyişikliyi kimi problemlər ancaq qlobal, kollektiv reaksiya ilə həll edilə bilər.

Əddis-Əbəbə Fəaliyyət Gündəliyi (AAAA) bu kollektiv ambisiyaları maliyyələşdirmək üçün çərçivə təmin edir. O, müxtəlif subyektləri - xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hökumətləri, biznesləri, fondları və fərdləri daha çox maliyyə resurslarını daha koordinasiyalı şəkildə səfərbər etməyə və insanların rifahını yüksəldən və ətraf mühiti qoruyan iqtisadi artıma nail olmağa çağırır.

Əddis-Əbəbə Fəaliyyət Gündəliyinin 2015-ci ildə imzalanmasından 7 il keçməsinə baxmayaraq, bu ölkələr üçün DİM-lərə nail olmaq üçün vəd edilmiş maliyyə artımı reallaşmayıb. Davamlı inkişaf üçün maliyyələşmənin azalması təkcə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün risk deyil: bu, qlobal təhlükədir, çünki qlobal miqyasda davamlı və dinc rifahın əldə edilməməsi hamı üçün nəticələrə səbəb olacaqdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin (DİM) maliyyələşdirilməsi əsas problemdir.

Addis Gündəliyi 2030-cu il Gündəliyinin, o cümlədən DİM-lərin həyata keçirilməsini dəstəkləyən davamlı inkişafın maliyyələşdirilməsi üçün yeni qlobal çərçivə təqdim edir. Gündəlik bütün daxili və beynəlxalq resurs axınlarını, siyasətləri və beynəlxalq müqavilələri iqtisadi, sosial və ekoloji prioritetlərlə uyğunlaşdırır. O, bütün DİM-in həyata keçirilməsi hədəflərini əhatəli maliyyələşdirmə çərçivəsinə daxil edir və hökumətlər, beynəlxalq təşkilatlar, biznes sektoru, vətəndaş cəmiyyəti və xeyriyyəçilərin gələcək fəaliyyətləri üçün bələdçi kimi xidmət edir.

Addis Gündəliyi 2030-cu il Gündəliyinin, o cümlədən DİM-lərin həyata keçirilməsini dəstəkləyən davamlı inkişafın maliyyələşdirilməsi üçün yeni qlobal çərçivə təqdim edir. Gündəlik bütün daxili və beynəlxalq resurs axınlarını, siyasətləri və beynəlxalq müqavilələri iqtisadi, sosial və ekoloji prioritetlərlə uyğunlaşdırır. O, bütün DİM-in həyata keçirilməsi hədəflərini əhatəli maliyyələşdirmə çərçivəsinə daxil edir və hökumətlər, beynəlxalq təşkilatlar, biznes sektoru, vətəndaş cəmiyyəti və xeyriyyəçilərin gələcək fəaliyyətləri üçün bələdçi kimi xidmət edir.

Addis Gündəliyinin xüsusi fəaliyyət sahələri bunlardır:

1. Daxili dövlət resursları;
2. Yerli və beynəlxalq özəl biznes və maliyyə;
3. Beynəlxalq inkişaf əməkdaşlığı;
4. İnkişaf üçün mühərrik kimi beynəlxalq ticarət;
5. Borc və borcun davamlılığı;
6. Sistemli problemlərin həlli;
7. Elm, texnologiya, innovasiya potensialının yaradılması [5].

Fəaliyyət sahələrinə nəzər salsaq görərik ki, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq üçün həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əsaslı maliyyə vəsaitləri cəlb olunmalıdır. Bu gündəlik nəzərdə tutulan məsələlərin həlli üçün isə demək olar ki. kifayət qədər maliyyə resursları tələb olunur ki, bu resursların istiqamətləndirilməsi üzrə strategiya müəyyən olunubdur.

Daxili və xarici resurslar elə istiqamətləndirilməlidir ki, dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin icrası üçün əhəmiyyət kəsb etsinlər. Bu, həmin məqsədlərə çatmaq üçün mühüm amillərdən biridir. Bu resurslar və ya vəsaitlər daxili və xarici mənbələr hesabına, həmçinin özəl və dövlət sektorları hesabına təmin edilə bilər. Dünyada mövcud olan ən zəif inkişaf etməkdə ölkələrin dayanıqlı inkişafına töhfə vermək üçün inkişaf etmiş ölkələrin rəsmi olaraq iqtisadi yardımı hələ də zərurət vəziyyətindədir.

Nəticə. Bir çox tədqiqatların və təqdim olunan hesabatların nəticələrinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərində maliyyələşdirmənin mühüm mövqeyini nəzərə alaraq hər bir dövlər maliyyə sistemini təkmilləşdirməli və maliyyə sistemini düzgün formalaşdırmaq üçün həm müəssisə və firma səviyyəsində həm də makrosəviyyədə islahatlar həyata keçirməlidir.

Ölkənin maliyyə mexanizmi davamlı inkişaf konsepsiyasına uyğunlaşdırılaraq qurularsa və bu mexanizmlərin vahid məqsədə xidmət etməsi təmin etmək üçün ümumi qiymətləndirmə indikatorları formalaşdırılarsa DİM-lərin həyata keçirilməsində mühüm irəliləyiş əldə etmək olar.

Dövlətin maliyyə qurumları ölkə iqtisadiyyatının və bazarın maliyyə mexanizminin DİM-ə uyğun icrasına nəzarət mexanizmi formalaşdırmalıdır.

Qlobal olaraq İnkişafın Maliyyələşdirilmə prosesi üçün keçirilən üç əsas beynəlxalq konfrans zamanı əldə edilmiş razılaşmaların və öhdəliklərin həyata keçirilməsi və qeyd olunan

fəaliyyət sahələrinin milli iqtisadi prioritetlərə uyğun həyata keçirilməsi həm ölkə iqtisadiyyatının inkişafına həm də ümumi səviyyədə DİM-lərin icrasının düzgün maliyyələşməsinə səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev S.Q., Maliyyə mexanizmi maliyyənin idarə olunması sistemidir. Magistr dissertasiyası, Bakı, 2015.
2. Abdinov O.T., Dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin maliyyə təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, 19, 2021, səh.61-74.
3. Финансы: Учебник для вузов, Под ред. проф. Дробозиной Л.А., М.: ЮНИТИ, 2001, с. 527.
3. Романовский М.В., Белоглазова Г.И., Финансы и кредит: учебник, М.: Высшее образование, 2006, с. 575.
4. https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2015/08/AAAA_Outcome.pdf